

LENGYEL ANDRÁS

JÓZSEF ATTILA SZÁMVETÉSE

A Kosztolányi-inspirációk első összegzése
Bari Károlynak

A Kosztolányi Dezső életművével való intenzív "diológus" - egy sajátos értelmező s adoptáló viszony - a kései József Attila költészetének, sőt egész gondolkodásának egyik kulcsmozzanata. Nem egyszerűen arról van szó, hogy versei egyes megoldásaival Kosztolányi "hatott" rá, nem is arról, hogy emberileg közeledtek egymáshoz. Mindez, bár valóban ténynek tekinthető, önmagában csupán filológiai érdekességű lenne. De e néhány éves - kb. 1933-tól 1937-ig tartó - intenzív dialógusban több is történt. Eredményeként ugyanis József Attila egész gondolkodása átalakult, pontosabban újraszerveződött, s bár minden inspirációt a maga költői (s gondolkodói) alkatához idomított, beállítottsága, intellektuális pozíciója egésze tagadhatatlanul megváltozott. Ennek legfontosabb jele, hogy gondolkodásában - s így költészetében is - előtérbe kerültek a lét végső, nagy kérdései, majd eljutott az a absztrakt "semmi"-vel való folyamatos szembesülésig. Erről a folyamatról egy hosszabb tanulmányban magam is megkíséreltem képet adni. (vö. Lengyel András, 1996) - hitem szerint nem teljesen eredménytelenül. Nem vettem azonban észre, pontosabban, csak tanulmányom megírása után tudatosodott bennem, hogy már a személyes ("életrajzi szintű") közeledéssel egyidőben, tehát már 1933-ban József Attila úgy korrigálta beállítódását, hogy e fordulatában elsősorban Kosztolányira támaszkodott, s új pozícióját jelentős részben Kosztolányihoz viszonyulva építette föl. A vers, amely e fordulatot a legtisztábban megmutatja, a *Számvetés* (JAÖV 2:186) - ebben a Kosztolányi-életműre való jelöletlen, ám félreérthetetlen utalások egész sora koncentráldik.

Hogy a *Számvetés* magában rejtje számos "idegen" szöveg nyomát, sőt, olykor valamely hosszabb-rövidebb részletét, természetes irodalmi jelenség. Az intertextualitás elmélete az ilyesféle jelenségek fölismerésén alapul. A terminus bevezetője, Julia Kristeva már a hatvanas években leírta, hogy "egy szöveg terében más szövegből vett megnyilatkozás [énoncé] keresztezi és semlegesíti egymást." (Kristeva, Julia 1996. 15.) Barthes pedig egyenes azt mondja ki, hogy "minden textus *intertextus*; változó szinteken, többé vagy kevésbé felismerhető formában más szövegek is jelen vannak benne; a megelőző vagy a környezetét alkotó kultúra szövegei; minden szöveg hajdani idézetekből álló új szövedék. Kóddarabkák, formulák, ritmikai minták, a társadalmi nyelvhasználatok töredékei stb. új felosztásban lépnek be a szövegbe, mert mindig van nyelvezet a szöveget megelőzően és körülötte." S ez, Barthes szerint, episztemológiai szempontból is fontos, hiszen "az intertextus fogalma biztosítja a szöveg elméletének a *szocialitás irányába való kiterjesztheitőségét*". (Barthes, Roland, 1994. 1683. Idézi és fordítja: Angyalosi Gergely, 1996. 6.) A vers, az

intertextus egyik, mélyen egyedítő jellemzője tehát éppen az, hogy ez az új szöveget eredményező nyelvi redisztribúció milyen - előzetes - szövegeket von be működése körébe, azaz, milyen elemeket válogat ki a szöveguniverzumból, s ezeket milyen konkrét alakzatokba szervezi. Ez adja meg az új szöveg saját identitását, de ez mutatja meg azt a viszonyt is, amelyet a számára aktuális szöveg-univerzum jelöl ki.

Szempontunkból most különösen ez a szocialitás irányába mutató viszony az érdekes, mert ez mutatja meg a fordulat mibenlétét.

Maga a vers, minden jel szerint, egy nagy, az egész embert átható válság során született. Első - két részleges fogalmazványt követő - tisztázatlan ott a pontos szerzői keltezés: "Bp. 1933. nov. 11. 8-kor a Bucsinzkyban". (JAÖV 2: 188.) A válság, amelynek ez a vers az egyik leképeződése, természetesen itt nem részletezhető. Néhány mozzanatát azonban mégis szükséges emlékezetbe idézni.

1. 1933 nyarára végleg nyilvánvalóvá vált, hogy élettársával, Szántó Judittal József Attila nem illik össze. Kapcsolatuk éppen azt a lelki összhangot, affirmatív érzelmi többletet nélkülözte, amit a valódi szerelmek adnak. Joggal írta Szabolcsi Miklós (1995. 16.), hogy a "Judithoz írott, de kivétel nélkül töredékben maradt kísérletek is a <<szövetség ez, nem szerelem>> érzetét sugallják, - a <<hideg>> elleni <<összebúvás>> vágyát mondják, az érzéki szerelem kívánása is megszólal. De az Óda-epizód [hogy tudniillik ezt a versét József Attila egy másik nőhöz írta] már megmutatta - s ezt Judit is jól érezte meg, ezért követett el öngyilkossági kísérletet - a kettejük közti szakadékot."

2. 1933 nyarára végletesen - s véglegesen - kiéleződött viszonya az illegális Kommunista Párttal is, amelynek pedig addig tevékeny tagja volt. Ő maga - mint *Az egységfront körül* című, az Új Harcosban megjelent cikke mutatja - eljutott a pártfegyelem megtagadásának gondoltáig; azaz a pártban érvényesülő alapelvek egyik legfontosabbikával szakított. (Vö. Horváth Iván, 1992.) A párt pedig - Téglás Ferenc válasszikkével - eljutott József Attila nézeteinek teljes és nyilvános elutasításáig, sőt megbélyegzéséig. (Valószínű, hogy ekkori az a többek emlékezetében megmaradt pártutasítás, miszerint a költő többé nem tagja a pártnak [Birki Ágnes - Széli Jenő, 1972. 940.]

3. E vita következményeként, mintegy a sérelmek ellenhatásaként, 1933 nyarán József Attila rövid időre - a "nemzetközi szocialisták" alternatívájaként fölfogott - "nemzeti szocializmus" (egyféle nemzeti kommunizmus) irányába "tájékozódott". Ennek az ideiglenes, negatívizáló fordulatának a dokumentuma egy interjú (KJA 1:31 3-31 ó.), amely útját a "jobboldal" felé egyengette,

a nemzeti mitológiát újrarajzolni szándékozó Csodaszarvas című verse (JAÖV 2: 182-188.), s mindenek előtt A-nemzeti szocializmus című és kezdetű, egyelőre még kiadatlan cikke. (Vö. minderre Lengyel András, 1995.) Ez a tájékoztató kísérlet persze rövid életű volt, mindössze kb. hat évig tartott, de az inga ilyen irányú és erejű kilengése már önmagában is árulkodik a válság mélységéről.

Az augusztus 4-én megjelent Csodaszarvast csak egyetlen vers, a *Vigas* (amely a szerzői keltezés szerint 1933. okt. 19-én született) választja el a Számvetéstől. A *Vigas* így kezdődik: "Ne hadd el magad, öregem", s így végződik: "Lásd, harc az élet, / ne tékozzol bizalmadat." (JAÖV 2: 184.) Azaz, nem is leplezetten, a megrendülések utáni ön-újrarendeződés igénye fogalmazódik meg benne (ezt, egy másik szinten az alkalmazott önmegszólító forma is megerősíti). Ahogy e vers egyik címváltozata (*Vigasztaló*) is sejteti, e vers személyes - "életrajzi" - funkciója az önerősítés volt, de mint ilyen, ugyanakkor magába foglalja az önmagával való szembenézés szűkségét is. E számvetésre pedig, minden jel szerint, alig egy hónappal később, a Számvetésben került sor.

S hogy - összhangban a címmel - mennyire számvetésről, azaz a megnyilatkozó pozíció belső kritikájáról, felülvizsgálatáról és - végeredményként - újrakonstruálásáról van itt szó, megmutatja, ha a Számvetést belehelyezzük abba a szöveg univerzumba, amelyből létrejött. Ez a művelet persze nem lehet teljes. Nem lehetséges, hogy a Számvetésben benne lévő valamennyi "idegen" (s korábbi "saját") szöveget azonosítsuk, s a verset azok "újraelosztásaként" értelmezzük. De arra a leglényegesebbre, a Számvetésben részben mintegy kódként, ideológimaként is működő pretextusra, amely az egész verset messzemenően meghatározta, rá lehet mutatni. S ezt a pretextust - kimutathatóan - a Kosztolányi-életmű néhány jellegzetes darabja alkotja. (Ugyanakkor, értelemszerűen, mögüle eltűnt - ha tetszik a visszajára fordult - az optimista emberkép előfeltételezése..)

Érdemes tehát a Számvetést ezúttal így olvasni.

Az első nagy kérdés, amelyre választ kell adnunk, értelemszerűen az: mi vall e versben Kosztolányira, illetve szövegeire? Ha röviden akarnánk erre felelni, azt kellene mondanunk, hogy számos szövegrész, sőt a vers szerveződésének kódja is. Ez a válasz azonban megfoghatatlan lenne, célszerű tehát sorjában haladni.

A Számvetés első versszaka ez:

*Ettem-ittam fekete, undok
mocskot és csipős trágylevet;
ember vakmerőbb nem lehet.
Ám eddig sohasem voltam boldog.*

Ez a különös, erősen bizarr hatású, de bizonyos magatartást érzékletesen kifejező szöveg Kosztolányi *Negyven pillanatkép* című sorozatának 13. versére [*Hasonlat*; Nyugat, 1933. március 1.] alludál:

Mint régi szent apáca [...]

magát megbüntető felszürsöli a gennyet:
úgy én dühös rajongó, aki e korba senyved
és homályban, állatok közt a tiszta fényt csudálja,

Dacból sarat zabálok és kortyolom a szennyet.

A kép, amely itt is, ott is majdnem azonos formában jelen van, elég bizarr ahhoz, hogy összefüggést lássunk közöttük. Mindjárt föl kell azonban arra is figyelniünk, hogy e kép használata - funkciója - eltérő. A mocskos evése-ivása Kosztolányinál valaminek a konklúziója, végeredménye, s a cím - *Hasonlat* - utasítása szerint az egész egy metafikció. A fikción belüli realitást egy második fikcióba belehelyezve, irodalmasítja, irrealizálja. József Attila versében pedig ez a kép nyitányként funkcionál; a megnyilatkozások sora innen indul, ebből lép egyre feljebb. S hangsúlyos a versen - fikción - belüli realitása, ténytörése is; az egész szakasz önmagát mint realitást állítja.

A Számvetés azonban ezt követően megintcsak Kosztolányi szövegét idézve folytatódik. A második versszak első sorában már ott az árulkodó szókapcsolat:

Ebben a *megváltott világban*
egy pillanatom nem volt nemes;
sem langyos, édes, kellemes,
mint disznónak a pocsolójában.

E szöveg kulcsszava, szerkezetileg is meghatározó eleme kétségkívül a *megváltott világban* szókapcsolat, amely - figyeljünk föl rá - megint egy Kosztolányi-szövegből került ide, némi szórendi inverzióval. A Nyugat 1933. január 1-jei számában ugyanis Kosztolányi *önmagamról* címmel írt egy gyorsan elhíresült önértémező cikket. Ebben, megalkotva a *homo moralis* és a *homo aestheticus* ellentétpárt, ez utóbbit egyebek közt azzal jellemzi, hogy "már megváltotta magát a világmegváltótól" (Kosztolányi Dezső, 1977. 589.) A megváltás alakzata természetesen megint nem azonos a két szövegben, de nyilvánvaló, hogy valamiképpen összefüggnek. Mindkét szöveghely ugyanis lényegében azonos módon viszonyul a világmegváltáshoz. Kosztolányi azt mondja, hogy "homo moralis mindig paradicsommal kecsegtet [azaz "meg akarja váltani a világot"], és mindig siralomvölgygé változtatja a világot." (Uo. 588.) Ő maga, nyilvánvalóan, azért "váltotta meg" magát "a világmegváltótól". József Attila pedig a világot már a világmegváltók által "megváltott"-ként kezeli. Ám neki - s erre is föl kell figyelniünk - ebben a "megváltott világban" "egy pillanata" sem volt "nemes", "langyos, édes, kellemes". Azaz, a világ "megváltott"-ként való - ironikus - tételezése ellenére ez a versszak maga is a világmegváltótól való megváltódás dokumentuma. Vagyis a Számvetésben az zajlik, amit az *önmagamról* már mint befejezett, kész tényt rögzít.

Ez a magatartás Kosztolányinál a morál kritikájaként, sőt elutasításaként jelenik meg; a *homo aestheticus*, akinek magát vallja, egészében tagadja a *homo moralist*. József Attila pedig - s ez a két szöveg összekapcsolódásának újabb jele - így folytatja versét:

Engem sunyiságra oktatt
az *erkölcs*. (Rólad is ezt hiszem.)
Huszonyolc éve éheztem.
Rajtam már csak a fegyver foghat.

Azaz, ahogy Kosztolányinál is, nála is negatív valamiként jelenik meg az *erkölcs*. Sőt, ahogy az idősebb

költő szövegében, itt is kimondódik az, hogy az erkölcs "már" nem "fog" rajta, nem hat rá irányítólag. Ez tehát megintcsak egyezik az önmagáról attitűdjével, amely - ahogy Kosztolányi tételesen meg is fogalmazza - elutasítja a "morális ítéletet". (Logikusan illeszkedik tehát e sorba utóbb, hogy a Számvetés utolsó két sora, az egész vers lezárásaként is ezt a magatartást fogalmazza újra: "Mindentől fölmentem magamat, /mert nem lesz utolsó ítélet".

Itt, a harmadik versszak végén azonban érdemes egy pillanatra megállanunk.. Az erkölcsnek ez az elutasítása a versegész szerveződésének egyik rész-kódja. A fordulat lényege ebben, tudniillik az erkölcs-elhárító kódnak az átvételében érhető tetten - Kosztolányi szövegeinek erejét tehát legtisztábban ez a tény mutatja meg. S hogy az erkölcsöt elutasítva középpontba álló problémakezelés alkotja a két szövegvilág viszonyának lényegét, egy újabb - hangsúlyos - intertextuális utalás teszi még egyértelműbbé. József Attila versének címe ugyanis - hadd ismételjük meg ezt - *Számvetés*; Kosztolányi pedig alig valamivel korábban - a Nyugat 1933. október 1-jei számában - publikálta egyik nevezetes versét, a Számadást. A két cím nyelvi kapcsolódása, összetartozása kétségtelen; szinonimákról van szó. S ha tudjuk, hogy - más József Attila-szövegek tanúsága szerint is - József Attila valóban ismerte Kosztolányi Számadását (vö. Lengyel András, 1996. 220-222.), a közvetlen itteni kapcsolódás is nyilvánvalóvá válik. A cím - itt is, ott is - emblematicusan adja meg a szövegszerveződés alap-kódját. S így nem lehet nem észrevenni e kód sajátos, igen mélyben gyökerező ambivalenciáját. Itt is, ott is zajlik az erkölcs, mint olyan megkérdőjelezése, sőt elutasítása, de maga a számadás/számvetés gesztusa nagyon is morális karakterű: számadásnak/számvetésnek csakis morális aktusként van értelme.

A Számvetés azonban nem ér véget a harmadik szakasszal; még kettő követi. Ebben az utolsó nyolc sorban - leszámítva természetesen a már emlegetett utolsó kettőt - nincs közvetlen nyoma Kosztolányi szövegeinek. Sőt, ha együtt olvassuk a két költőnek a - Számvetésben érintkező szövegeit, éppen az derül ki, hogy minden eddig regisztrált egyeztetés ellenére - a negyedik és az ötödik versszak tagadja az *önmagáról* konklúzióját. Nyugatbeli esszéjében ugyanis Kosztolányi az erkölcs elutasításától a *homo aestheticus* pozíció megalkotásáig jut el, azaz nem teljes önkényesen, de önmagához következetesen az erkölcsről egy konstruált esztétikai diszpozíció képviselőre helyezi át magatartása súlypontját. A Számvetés viszont - jóllehet vers, azaz esztétikai természetű megnyilatkozás - megmarad az erkölcs vonatkozási rendszerén belül. Az erkölcs elutasítását leíró első három versszakot ugyanis egy olyan negyedik versszak követi, amely az első háromhoz az ezért szóval kapcsolódik:

*Ezért ülnek oly sötét dolgok,
oly hatalmak a szívemen,
hogy szorong lágy arcú kedvesem,
ha ránézek; pedig mosolygok.*

Aktuális állapota - pozíciója - tehát mint következmény jelenik meg, s a vers menetében alakuló pozícióját az első három szakaszban foglaltak magyarázzák. De a

Számvetés - ellentétben az *önmagáról* erkölcsit esztétikaiba váltó pozíciójával - nem helyezi át egy másik síkra az elfogadhatatlan erkölcsöt. Nem alakítja át azt egy esztétizáló pozícióvá, hanem vállalja saját magának - az erkölcsi antinómiából fakadó - negativitását. A homo aestheticus pozíció megteremtése az alkotó ennek a társadalomból való kiemelését - kimenekítését - célozza meg, s az én-t - elkülönítve a visszájára forduló erkölcs-től - önmagába zárja. A Számvetés viszont nemcsak a megnyilatkozó én negativitásának okozatváltót hangsúlyozza, de a záró, ötödik versszakban vissza is utalja a szocialitás körébe:

*Komor ég alatt üldögélek,
mint hajléktalan a híd alatt.
Mindentől fölmentem magamat,
mert nem lesz utolsó ítélet.*

A hasonlatban megjelenő *hajléktalan*, akivel-amiel a hasonlat összekapcsoló természete révén a megnyilatkozó én is valamiképpen összekapcsolódik, ismételten a szocialitás szférájába köti bele a verset. De - s ezt hangsúlyozni kell - ez csak az egyik meg- és földézett szféra; ezzel összeshövídik egy másik, egy egészen más természetű is. A "Komor ég alatt üldögélek" sor és a záró, "utolsó ítélet"-re vonatkozó utalás valamiféle transzcendenciába is behelyezi a verset. Az "utolsó ítélet" pl. nagyon erősen a spirituálisra alludál, hiszen egy vallási tételt idéz föl. Ez, legalább részlegesen, mindenképpen megemeli a verset s egy nagy tradícióhoz köti. Ám - s ezt megint nem hagyhatjuk figyelmen kívül - ez a tradícióhoz való kapcsolódás mint tagadás - mint egy *földözve tagadó* pozíció kialakítása - következik be. A visszájára forduló társadalmi szféra, az erkölcs elutasításának a kiterjesztése ez az "égire". Ez azonban nemcsak folytatása és kiterjesztése az első három versszaknak, de egyúttal - a Kosztolányi-József Attila- relációban - a Számvetést megintcsak Kosztolányival hozza összefüggésbe. Kosztolányi szerint ugyanis, mint egyik - igaz, valamivel későbbi - írásából kiderül, a vallásokban megjelenő erkölcsi parancs is "fölfüggeszhető", ereje nem föltétlen" (Kosztolányi Dezső, 1990. 637.)

Az intertextualitás elmélete előszeretettel tagadja a szöveg identitását, földolja azt a különböző textusok folyamatos permutációjában (vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, 1996.). Ez, megítélésem szerint, egy alapvetően helyes fölismerés túlfeszítése. A szöveg identitása (azonosíthatósága) tagadhatatlanul nyitott és dinamikus, de ennek - a nyitottságnak is, a dinamikusságnak is - határai vannak. Az írásban rögzített szöveg nem azonos természetű a szabadon alakuló (még lejegyzetlen) folklórszöveggel - az írás megrögzít s ezzel behatárol: azonosíthatóvá tesz. Egy - írásban rögzített - szöveg identitását megadni, persze, nem könnyű (az évszázadokon átívelő értelmezői gyakorlat pusztá léte eleve erre vall), de - kikerülhetetlen. (A befogadó, ha nem azonosítana, a szöveget olvasva a káoszba lépne bele.) S minden befogadó minden alkalommal meg is teszi ezt az azonosítást. Az alkotóra pedig "ráismerünk", s azért ismerhetünk rá, mert korábbi - korábban megismert - szövegeit már azonosítottuk (identifikáltuk). A költő - s szövege - egységét pedig éppen

az adja, hogy az intertextus egyben mindig autotextus is: magamat írom újra. (Az identifikálás lehetőségét tagadva voltaképpen csak a mai világhelyzet intencióit fogadjuk el s tekintjük univerzálisnak, jóllehet erre semmi alapunk sincs.)

Hogy ez mennyire így van, mutatja a Számvetés is. Ez a vers erősen függ ugyan Kosztolányi szövegeitől, mégis elüt tőlük. A versszöveg mögötti gesztus ugyanis radikálisan különbözik a Kosztolányiétól. A Számvetés ideológémája (hogy Kristeva szóhasználatát kövessük), a boldogtalanság ("Am eddig soha sem voltam boldog"); ezen fordul meg az egész vers. Ez a gesztus pedig ellenkezője a Kosztolányiénak, aki a homo aestheticus pozíciót mint a számára lehetséges boldogság eszközt alakította ki, éppen személyes boldogsága elérése végett. (Más kérdés, hogy ezt a boldogságot - mint versei jelzik ő sem tudta fölntartani.) A boldogtalanság/boldogság ellentétpárt, persze, lehet együtt kezelni; a Számvetésben megjelenő boldogtalanságot lehet úgy tekinteni, mint az önmagáról boldogság-elvének inverzióját. Az ilyen, elentétébe átfordító átalakulás azonban általában sem, itt pedig kivált nem a szöveg pusztá önmozgása, permutációja. A Számvetés boldogtalansága - mint az életrajzi filológia eredményei is igazolják - nem pusztán a szövegnek a sajátja, hanem egyben - s mindenekelőtt - az életvilágé. (Hogy ez a szövegvilágnak is konzisztens része, nem változtat a lényegen.) Azaz, akár tetszik, akár nem, olyan "alantas" dolgok, mint az életvilág esetlegességei - ez esetben a személyes boldogtalanság-tudat - meghatározott módon aktualizálják a "kínálkozó" szövegek "újraírását", "bekebelezését". Szövegen kívüli mozzanatról van tehát szó, még akkor is, ha elismerjük, hogy a boldogtalanság tudat konkrét alakzata előzetes textusokból épül föl. A valóságos tudat maga a történetileg létező nyelv. De a boldogtalanság-tudat alapja, a boldogtalanság-érzés a maga elementáris formájában nyelven kívüli, animális. A nyelv ezt csak megformázza, struktúrálja. A boldogtalanság-tudatot tehát - legalább is ebben a konkrét esetben - célszerűtlen az intertextualitás játékként kezelni, s pretextusait a végtelenségig visszanyomozni. Ez ugyanis nemcsak gyakorlatilag volna kivitelezhetetlen, de értelme sincs: az "egyszerű" kivitelezhetetlenül bonyolult "leírni", műhiba.

A Számvetés saját identitása ilyen, végtelenségbe vezető "visszanyomozás" nélkül is megragadható.

Még hozzá abban a gondolati radikalitásban, ami - a személyes életvilágban gyökerezve - "beindította" a József Attila számára adott szövegek egyéni - tehát hatásában egyedítő - újraírását. Ez, paradox, de nagyon is érthető módon, éppen a "fölszhasznál" Kosztolányi-szövegektől való meglehetősen egyértelmű különbségben válik igazán érzékelhetővé. (Erre a szövegszerűségben is megfogható különbségre már az előzőekben utaltam.) Csak így válik érthetővé és nyilvánvalóvá, hogy - pszichoanalitikus nyelven szólva - Kosztolányi lényegében véve (bár természetesen nem kizárólagosan) kín-kerülő, a kint csak esztétizált formájában "vállaló", József Attila pedig kín-vállaló alkot. E tekintetben jellemző, hogy amit - hátrításként - Kosztolányi egy esztétizáló pozícióvá alakít át, azt József Attila - bármily fájdalmas ez számára - megtartja a maga evidensen szociális-morális keretei közt. (Hogy miért s miképpen, az külön történet.) Ez az alkati különbség, persze, jóllehet létrehozta a szöveg saját, külön karakterét (s esztétikai szempontból ez a lényeges), csak a dolog egyik oldala. A másik - s a maga összefüggései között ez sem kevésbé fontos - oldala e folyamatnak az, hogy - mint láthattuk - József Attila verse magába építette azokat a relációkat, amelyeket előbb Kosztolányi jelenített meg. S ezzel átállította saját pozícióját egy folyamatosan alakuló, de teljesen új irányba vivő pályára.

Irodalom

- Angyalost Gergely 1996
Az intertextualitás kalandja. Helikon, 1-2. sz. Barthes, Roland 1994
Texte (theorie du). In: Oeuvres complètes II. Paris. Birki Ágnes - Széli Jenő 1972
József Attila és a kommunista diákok pere. Irodalomtörténet, 4. sz. 935-941.
Horváth Iván 1992
József Attila és a párt. In: "Miért fáj ma is." Az ismeretlen József Attila. Szerk. Horváth Iván és Tverdota György. Bp. 297-324.
JAÖV
József Attila összes versei, 1-2. köt. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 1984.
KJA
Kortársak József Attiláról, 1-3. köt. Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987.
Kosztolányi Dezső 1977
Egy ég alatt. Sajtó alá rend. Réz Pál. Bp. Kosztolányi Dezső 1990
Nyelv és lélek. Bp. - Újvidék.
Kristeva, Julia 1996
A szövegstruktúrázás problémája. Helikon, 1-2. sz., 14-22.
Kulcsár Szabó Zoltán 1996
Intertextualitás és a szöveg identitása. Irodalmi Szemle (Pozsony), 6. sz. 78-84.
Lengyel András 1995
József Attila "nemzeti szocialista" epizódjáról. Forrás, 7. sz. 63-71.
Lengyel András 1996
A föltárló "semmi". József Attila, Kosztolányi és a nihilizmus. In: LA.: A modernitás antinómiái. Bp. 194-272.
Szabolcsi Miklós 1995
"Dobol az ingerült idő". József Attila 1930 ősze után. In: "A Dunánál". Tanulmányok József Attiláról. Szerk. Tasi József. Bp. 15-20.

